

N. Horváth Béla

Wilhelm Reich- és József Attila-párhuzamok

„Ismerd meg a modern pszichológiát -
Szíved elől nincs menekvés. Énekeld a munkások dalát.”

József Attila messianisztikus marxizmusa az 1932-ben keletkezett művek tanúsága szerint meglehetősen hirtelen változik. Alig egy éve a *Dönts a tőkét, ne siránkozz* kötet versei – átpoétizálva és politizálva a népi korszak műveit is – még a forradalmi hit meggyőződésével szólnak a proletariátus győzelméről, osztályharcáról, szebb jövőről. A marxista világnézet differenciálódásáról – pontosabban az emberkép változásáról – az 1932 késő tavaszán, kora nyarán keletkezett versek (*Ritkás erdő alatt, A hetedik*) tudósítanak,¹ s egy tanulmány, amely hisztérikus támadásra ingerelte az akkori mozgalmi vezetőket, s megrengette a költő mozgalombeli pozícióját. Az *Egyéniség és valóság* botrányára utal József Attila is egy későbbi írásában: „Ez írásomat a magyarországi marxisták majdnem kivétel nélkül támadták, különösen azt a passzusát minősítették antimarxistának, amely szerint az emberi test, illetve a munka termelési eszköz.”² A tanulmány fejezetcímei már árulkodóan vallanak a József Attila-i marxizmus átforgatásáról: 1. Társadalom, 2. Egyén, 3. A társadalmi forradalom, 4. A neurózis. A József Attila-i gondolkodásmód társadalom és egyén kapcsolatában érezhetően az egyéne fókuszál, az egyént akarja új dimenzióba helyezni. „Kétféle” harcot vívva szembeszáll az individualista felfogással, de „néhány marxistákkal” is. Mint marxista, természetesen az egyén társadalomba ágyazottságát, meghatározottságát vallja, de nem fogadja el elvtársainak – általa leegyszerűsítésnek tekintett – nézetét, mely szerint az „egyének társadalmilag vannak föltételezve”, illetve vitatkozik azokkal is, akik egyéneket, illetve egyéniségeket egyszerűen „társadalmi termékeknek fogják föl”. Sajátos logikai fordulattal, s mintegy megengedő záradékkal fejezi be vitáját és saját következtetését: „... abba a hibába esnek, hogy befejezett társadalmi ténynek látnak olyan társadalmi folyamatot, amelynek csupán a végbemenetelével szólhatnánk befejezett tényről, vagyis akkor, amikor az egyén már meghalt, illetve megsemmisült, ám akkor is csak módjával.”³ Ezek után vonja le következtetését, szélesebb értelmezési tartományt szabva így az egyén fogalomnak: „Az egyén illetve egyéniség tehát semmi módon nem fix vagy önálló alany, hanem társadalmi folyamat, a termelésnek tárgya és alanya, társadalmi alany és társadalmi tárgy.”⁴ Az egyén, egyéniség folyamatként való felfogása azon természetes nézetből eredeztethető, amely szerint az ember egész léte társadalmi relációban és interakcióban teljesedik ki, tehát valóban tárgyiasul, amennyiben az egész élet folyamán rá gyakorolt társadalmi hatásokat befogadja. A József Attila-i gondolatmenet végkövetkeztetése azonban nem a „normál” folyamat rögzítése, hanem annak a konfliktusnak a leírása, ahol megbomlik a társadalmi alany és tárgy azonossága.

A 3. fejezet a társadalmi forradalmat taglalja, s a korábbi sajátos fogalomhasználat interpretálja a József Attila-i forradalomfelfogás különbözőségét. „A társadalmi forradalomnak dologi kifejezésével, amely szerint a társadalmi forradalom azzal áll be, hogy a termelő erők szembekerülnek a termelési viszonyokkal, azonos tartalmú a társadalmi forradalom személyi kifejezése (a kiemelés tőlem: N. H.B), amely szerint a társadalmi forradalom akkor áll be, amikor társadalmi alanyok szembekerülnek a társadalmi tárgyakkal.”⁵ Azaz József Attila nem egyszerűen dimenziót vált a forradalom történetiségének értelmezésében, elhagyva a klasszikus fogalmakat és azok viszonylatát, hanem az egyéniség történeleiből, a belső törésből, a társadalmilag kialakult relációk megbomlásából eredezteti ezt a világmegeváltó eseményt. A fejezet záró passzusa a forradalom eljövételét a gyarmati és félgymarmati országokba jósolja.

A 4. rész a neurózis címet viseli, de a forradalom korábban kifejtett tézisét viszi tovább. „És valóban, a kor, amelyben társadalmi alany a társadalmi tárggyal egyre élesebben szembekerül (míg végül a kapitalista társadalmisítás szocialista társadalmisításba csap át) egyéni, illetve egyéniségi viszonylatban a neurózisok kora.”⁶ A tanulmány egész eddigi szemléletét és terminusát tekintve csapófordulatot jelent ez a rész. A korábbi szociológizáló – marxizáló fogalmak után, illetve azok mellett pszichológiai, szexuálpszichológiai kifejezések válnak a szöveg domináns elemeivé. Amint a szociológiai szemlélet helyett-mellett is új megközelítést jelent a pszichoanalitikus értelmezés. „A neurózis megnyilvánulása zavar a koituszban, a koitusz pedig, amint a pszichoanalízis igen helyesen tételezi, szociális aktus, társadalmi tevékenység. A neurotikus egyén vagy orgazmus nélkül koitál, így a társadalmi folyamatban pusztán a társadalmi tárgy technikai szerepét tölti be, vagy csupán libidója van. Anélkül, hogy a koituszban technikailag a társadalmi tárgy szerepét játszhatná s így pusztán társadalmi alany.”⁷

A *Valóságban* közzé tett tanulmány utolsó része méltán háborította fel a kommunista mozgalom akkori vezetőit. Nemcsak azért, mert a mindig is kispolgárinak, a hanyatló polgárság termékének, illetve akkor már ellenségnek tekintett freudizmus nyílt propagálását olvashatták, hanem mert olyan kitételeket is tartalmazott, amelyek „öntudatos forradalmárt” felbőszítenek. „A társadalmi forradalom korszakában a pusztán társadalmi tárgyak, illetve alanyok vagy forradalmárok, vagy neurotikusok. Neurózis és forradalmiság igen sűrűn össze is szövődik.”⁸ Igaz, József Attila a későbbiekben különbséget tesz a forradalmiság tudatos és a neurotikus „tudattalan” tevékenysége között, ám az utolsó mondatok Freud *Totem és tabujára* hivatkozva, ismét egy nevezőre hozzák a kor két tipikus magatartását: „De azt nem szabad számon kívül hagyni, hogy a valóságos forradalmár, meg a neurotikus között lényegében annál nagyobb a különbség, mennél több az általános egyező vonás.”⁹ Neurózis és forradalmárság összeszővődése pedig saját személyes sorstapasztalata.

A szexualitás – mint a korábbiakban hivatkozott ekkori versek is alátámasztják – társadalomfilozófiai szerepet nyer József Attila ekkori gondolkodásában, oly módon, hogy az önértelmezés eszközevé is válik. (Ennek legnyilvánvalóbb példája az 1934-ben keletkezett Rapaport-levelek, amelyekben a genitáliákhoz, a nemi aktushoz és nemi ösztönhöz való viszonyát taglalja úgyszólván kizárólagosan.) Nem egyedülálló módon, illetve egy politikai-filozófiai áramlat hatásában, amelyet baloldali individuál pszichológusok, analitikusok a húszas-harmincas évek fordulóján alakítottak ki. Arról az irányzatról van szó, amely a pszichoanalízisből kiindulva szociálpszichológiai koordináta-rendszerbe helyezte a marxi emberképet, s amely túllépett a freudi filozófián is, a „társadalmiasult ember lelki életét” analizálta. A freudomarxizmusnak nevezet irányzat Wilhelm Reich SZEX-POL mozgalmában terebélyesedett ki, s a harmincas évek elején élte fénykorát. (Majd a 68-as diákmozgalomban másodvirágzását.) Reich írásait, s majd korszakos vitáitának (*Dialektikus materializmus és pszichoanalízis*) utóhangjait olvashatta József Attila az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* című folyóiratban is, amelyet Németh Andor tanúsága szerint ismert.¹⁰ Az *Egyéniség és valóság* neurózisról szóló részei is Reich hatásának tulajdoníthatók.¹¹ A *Karakteranalízis* – amelyben a József Attila által is használt fogalmak megjelennek – viszont csak 1933 áprilisában lát napvilágot. Ugyanakkor – mint Reich írja – az első tanulmányát ebben a tárgykörben már 1928-ban közzétette a pszichoanalitikus folyóiratban. Reich, aki 1930-ig Bécsben praktizált, ismert lehetett nemcsak a magyarországi analitikusok között, de feltehetőleg baloldali polgári körökben is. Tevékenysége, mentálhigiéniai mozgalma, szexuálreformer

törekvései visszhangra lettek ugyanakkor a marxista szellemiségű *Korunkban* 12 is. A folyóiratot József Attila jól ismerte.

Wilhelm Reich szexpolos tanait tehát nem Gyömrői Edit révén ismerte meg József Attila. Már az analitikus nővel való találkozás előtti művekben nyomon követhető az a gondolati kísérlet, ahogy a költő a lélektan felől értelmezi a marxizmust és fordítva: ahogy a társadalomelmélet konzekvenciáit vonatkoztatja a lelki történésekre, mintegy a belső szenvedésre megtalálni a külső magyarázatot. József Attila öntörvényi gondolkodóként – mint a bergsoni, marxi tanok esetében is – az olvasott, hallott ismereteket, gondolatokat interiorizálta, s olykor nagyon is sajátos logikai konstrukcióba öltöztetve, eredeti nyelvi, képi, fogalmi struktúrát kialakítva alkotta meg elképzeléseit. Így viszonyulnak írásai Reich munkáihoz is. Noha eddig nyilvánosságot látott műveiben egyszer sem hivatkozik Reichre, számos áthallás felfedezhető. Pontosabban szólva: bizonyos reichi fogalmak, gondolatok termékeny hatást gyakoroltak a gondolkodó József Attilára, akit személyes érintettsége, az analízissel kezelt lelki traumái is fogékonyra tették az ember és társadalom kapcsolatának differenciált – a korabeli doktriner marxizmusnál differenciáltabb – kérdésfelvetései iránt.

Az *Orgazmus funkciója*¹³ című munkájában Reich a karakteranalízis-tant abból a felfogásból és orvosi gyakorlatból eredezteti, amely teljesen meg akarja szüntetni a genitális gátlásokat, s amely megkülönbözteti a látszatgenitalitást a természetestől. Így jellemzi a neurotikus magatartást (csak a József Attila-tanulmány szempontjából fontos részeket idézzük): „A neurotikus mechanizmus mélyén, a veszélyes, groteszk, értelmetlen fantáziák és impulzusok mögött egy darab egyszerű, magától értetődő, rendes természetet találtam.”¹⁴ Reich a neurotikus mechanizmusokat nemcsak a magánszférában, a házasságban, a gyereknevelésben látja működni, hanem a társadalomban is: a politikában, a háborúban. A társadalmi és nem társadalmi jelenségek összefüggésében mint legfontosabbat említi annak felismerését, hogy nem minden, ami tudattalan, az privát, és nem minden tudatos tevékenység társadalmi. Reich – mint írja – eltért az analitikus szabályoktól, és szisztematikusan át akarta dolgozni a lelki tevékenység felszínének egyik központi elemét, ezért foglalkozott elmélyülten a neurozissal, a neurotikusokkal. „A pszichikai energia minden darabja, ami az elhárító funkció alól felszabadul, a tudatalatti ösztönöket megerősíti és ezáltal könnyebben megközelíthetővé teszi”¹⁵ – fogalmazza meg egyik kiindulópontként. A másik a karakteranalitikus metódus viszonya a klasszikus freudi analitikus technikához. Reich a „hogyan” tartja elsődlegesnek, nem pedig a „mit”. Azaz nem amit a beteg közöl, hanem ahogyan azt teszi, mert – kommunikációelméleti alapigazságként – úgy tartja: a szavak hazudnak, a kifejezések nem.

Azok a betegek, akik a kezelés eredményeként kialakították a teljes genitális készségüket, egész lényük gyökeres és gyors változásával másfajta, addig ismeretlen életet éltek. Ez megmutatkozott nemcsak a magánéletükben, hanem a társadalmi viszonyaikban is. Korábban mechanikusan végezték munkájukat, mert neurotikus zavarukat nem tudták feldolgozni, most egy élet közeli, őket érdeklő munkára vágytak. A genitális kielégülés feloldotta a szexualitás és munka ellentétét. Ugyancsak megváltoztatta a szexualitáshoz és korábbi énjükhöz való viszonyt is. „Férfi pácienseknek, akik orgasztikus képességük meghosszabbítása érdekében prostituáltakhoz jártak, most már erre nem volt szükségük. Asszonyok, akik túrték az együttélést nem szeretett férjükkal, s a nemi aktust mint »házas társi kötelezettséget« elviselték, már nem akarták ezt többé.”¹⁶

Reich szexuálpszichológiai eljárásait és tanait tehát szociálpszichológiai alapokra helyezve értelmezte a társadalmi kontextusban, egyén és társadalmi viszonyok relációjában. Nézeteinek radikalizmusát jól tükrözi az a fejtegetése, amely a vele szembenállók és saját felfogásának különbözőségeit a szocialista és nem szocialista magatartás ellentétére vezeti vissza. Ez azonban a korabeli kommunista mozgalom fogalomhasználata szerint „természetes”, hisz a dogmától, a „Kánontól” való eltérést nem egyszer a szociálfasiszta, fasiszta megbélyegző váddal tudatosították a valamilyen okból szembekerülő ideológiai ellenfelek – amint az József Attila élettörténetéből is ismert.

A kapitalizmus által generált lelki konfliktus a József Attila-i gondolatvilág központi eleme ez idő tájt. Az *Egyéniség és valóság* teoretikus fejtegetései visszatérnek *Az ifjúság nemi problémái* című vitairatban. A József Attila-i vitamódszer tükrözi ez a publicitást nem kapott írás, hisz dr. Tóti Béláról nem csak azt mondja ki, hogy hiába vallja magát marxistának és freudistának, mert „sem a marxizmust, sem a freudizmust nem ismeri”, hanem nevetségessé tesz állításait, kifogatja szavait, fölényesen kioktatja a társadalomlélektan mibenlétéről. A kétségkívül szellemes, gunyoros írás komoly, elméleti tételeket is lefektet. „Éppen a tökéletes társadalom kiegyenlíthetetlen ellentmondásai szerepelnek végső fokon az egyének lelkében mint tudatlanba fojtott és egyénileg megoldhatatlan konfliktusok!”¹⁷ – tér vissza az *Egyéniség és valóság* kijelentése a neurozisz okairól. Noha ebben az írásban nem használja a neurozisz fogalmát, a többször említett parapatia azonban ugyanezt a szerepet tölti be logikai konstrukciós elemként, illetve a társadalmi egyén jellemző tüneteiként. Forradalmár és neurotikus konfliktusa ugyancsak megjelenik mint gondolati konklúzió. A polgári tudat és a „felismert osztályérdek” ellentétének megoldatlansága okozza az egyén parapatias betegsége – írja, majd így folytatja: „Forradalmár nem is köt a polgári társadalom erkölcsé, felelősségérzete a nagyjából amúgy is polgári osztályérdekeket szolgáló humanizmus. Ha megvan benne mégis (hiszen a forradalmár is ebben a társadalomban nyerte létét és tudatát), akkor állandóan küzd maga ellen is, (ami parapatias tünet is lehet).”¹⁸

A pszichoanalízis és a marxizmus „tudománya” az írás elején még önmagában definiálódik. Majd a költőt ekkor foglalkoztató világszemléletének megfelelően közös platformra kerül. A nemi élet kérdéseinek megoldása csak társadalmilag lehetséges – jelenti ki, hivatkozva a marxizmus és a pszichoanalízis közös álláspontjára. Tóti egy állítását pedig így cáfolja: „Ezzel szemben úgy a tudományos szocializmus, mint a pszichoanalízis azt tanítja, hogy az egyén számára az erkölcsök a társadalommal együtt adottak, az egyén ezeket az erkölcsöket még gyermekkorában, amikor tudatával még dolgozni nem tudja, magáévá teszi. Innen az, hogy az egyén »idegessé« válik, saját magával meghasonlik, mert ami ellen társadalmi méreteken küzd, az megvan benne is, annak ő is részét alkotja /... / Az életösztön úgy kerül szembe a társadalmi élet ösztönével, ahogy a szükségletek kielégítésére szolgáló hasznos cikkek termelésével. *A parapatia, az idegesség bacilusa az áru és a magántulajdon.*”¹⁹

A példák a korabeli ilyen tárgyú irodalomban fellelhető szexuálproblémák tipikus eseteit sorolják. Hosszabb fejtegetés jut a prostituálthoz járó férfi kizsákmányolásának, a bérkaszármányokban élők sivár szerelmi életének, előkerül a női frigiditás problémája, a gyermekkori és fiatalkori szexualitás, mindez persze társadalmi kontextusban, marxista szempontból, fogalmi apparátussal értelmezve. Mindezen esetek bőséges példatárát olvashatjuk Reichnél is, amint a meghatározó termelést, árut, osztályharcot lefedő marxista fogalmakat is, amelyek a lelki, szexuális történések magyarázatát adják.

Az 1932-es versek, prózai írások arról tanúskodnak, hogy a „modern pszichológia” a társadalmiasított egyén lelki történéseinek értelmezésére szolgál. Az önértelmező személyesség akár stilizáló tárgyiasságba (*Ordas*), akár énvallomásba (*Háló*) burkolva, pszichológiai szemlélettel, fogalmakkal körülbástyázva sem választódik el a valóságtól, annak társadalmi aspektusától. Az „Idegeim elmerítem /mint a háló” analízisre utaló kép materi- alizálódva tér vissza a *Háló* zárlatában („*Kiterített fagyos hálóm / az ég, ragyog -,*) jelezve a két világ szerves összetartozását. Az ekkor keletkezett művekben bármennyire is a társadalmi alany lélekelemzéséről és mentálhigiénéjéről van szó mint a társadalmi történés projekciójáról, nem jelenik meg az egyéneket összefogó nagyobb egység, az osztály tudata. Az 1933-as történések, Hitler hatalomra jutása, a németországi helyzet hívja elő azt az igényt. A József Attila-életműben a sok vitát kiváltó – a mozgalmon belüli teljes ellehetetlenülést is előidéző – írás, az *Egységfront körül* veti fel először ezt a kérdést, s az ugyancsak 1933-as keletkezésű *A város peremén*.

A gondolat, az osztálytudat és az öntudat hiánya már jelen van a korábbi versekben is. A *Munkások*, ez az igit-vérg marxista s a mozgalmi vezetők által elvárt mozgósító jelszavakat is lirizáló mű utal a tudatosság hiányára. Előbb az analízist sejtető hálóképpel („idegünk rángó háló, / vergődik benn a múlt síkos hala”), majd pedig a szexuális és társadalmi elfojtás és nyomor néven nevezésével: „poloskát üzünk lámpával s a kéjfel / s két deci fröccsel becsüljük magunk.” A *Külvárosi éj* lerészegedő, a forradalmat sirva éltető munkása, a cukros ételekről álmódó s kartellekről nem tudó szövőlány alakjának társadalmi tipizálása is jelzi a József Attila-i társadalomelemző szándék ezen összetevőjét. Az (osztály)tudat és a jövőt elemző racionális szemlélet hiányát a legplasztikusabban és poétikailag leghitelesebben az *Elégia* fogalmazza meg: „Magadra ismersz? Itt a lelkek egy megszerkesztett szép szilárd jövőt / oly üresen várnak...” A *Város peremén* idealizált – igaz, csak a költő, a forradalmár magában megszerkesztett – jövőképeknek visszavonása ez.

Teoretizálva az *Egységfront* körülben jelenik meg először ez a kérdés. József Attila ezzel a – számunkra nem igazán meglepő, de kortársait bizonyára sokkoló – kijelentéssel nyitja az egységfrontot kívánó munkások helyzetének elemzését: „A másik tanulság pedig az, hogy a mai, a munkásmozgalmában ténylegesen érvényesülő elméletek egyike sem, tehát a tudományos szocializmusnak sem a jobboldali, sem a baloldali pártszerű és pártos értelmezése nem alkalmas az osztályharcos munkásság egyesítésére.”²⁰ Ez a jobbára taktikai kérdéseket boncolgató írás a szociáldemokrácia és a kommunista mozgalom hibáit, szervezeti és ideológiai tévedéseit mutatja föl. A „baloldal” kritikájában – a későbbi iratokhoz képest – még óvatosabban fogalmaz József Attila, noha már említi a szovjet pereket, a kulákok és a polgári származású mérnökök „zavarkeltését.” Az uralkodó elméletek ideológiailag különböznek ugyan, ám téves elméleti alapon állnak – mutatja ki. „A szocializmusba való békés belenövés szociáldemokrata eszménye kétségtelenül minden tudományos alapot nélkülöző, de nem kevésbé eszmény, ideál a forradalmi átalakulás hangoztatása úgy, ahogy a baloldal teszi. (Eszményi voltára mutat a németországi helyzet alakulása.)”²¹ Stratégiai tévedésnek tartja a tömegek öntudatoságára alapozó történelmi „ugrást”, azaz a forradalmat. „Tömegmértékben azonban csak az a történelmi folyamat tudatosítható, amely éppen végbemegy, de az már kevésbé, amely csak végbe fog menni.” Az *Egységfront* körül tézisei nemcsak az *Elégia* szomorú ténymegállapítását értelmezik és hitelesítik, hanem a *Város peremén* költői sors analízisét is, akinek ajkán „csörömpöl a szó”, s aki csak nézi, nézi hogy hull a korom.

Az emberi öntudat és az osztálytudat kettősségére politikai szembeállításának kritikájára épül a *szocializmus bölcselete*, Szabolcsi Miklós szerint az „érett József Attilának bizonyítékul egyik legfontosabb tanulmánya.”²² A *Szocializmus* 1934. novemberi számában megjelent tanulmány a bolsevizmus kritikája alapján elemzi az öntudat, illetve a tudatosság kérdését. Okkal, hisz a marxista nézetű József Attila az általa vallott eszmerendszer tévedéseit, politikai gyakorlatának hibáit keresi a németországi fasiszta hatalomátvitel magyarázataként. „A bolsevizmus maga is a kialakulni akaró öntudat megzavarodásának egyik tünete.” – vonja le a következtetést, mert a bolsevizmus az ellenkezőjét éri el annak, ami a célja, „ugyanis a fasiszmust indítja útjának.”²³ József Attila korábbi elvárásaitól való éles elhatárolódását nemcsak a napi politikai események alakulásával magyarázza, hanem teoretikus nézeteinek változásával is: „Én – erről akarok beszélni – azon a nézeten vagyok, hogy az egész *marxi bölcsélet kérdésköre azon egy az emberi tudat alakulásának kérdésével.*”²⁴ Értelmezése szerint a marxi felfogás az ember lényegeként társadalmisítottságát tekinti, „hogy vágyai, céljai, törekvései és általában cselekedetei társadalmi létéből fakadnak.”²⁵ A társadalmi meghatározottságú emberi lényeg azonban szembe kerül az osztály- meghatározottságú öntudattal a kommunista gyakorlatban, s ezt utasítja el a költő: „Így tehát éppen azok a munkás emberek öntudatosak, akiknek »osztályöntudata« az emberiség társadalmi lényének tudatosításából táplálkozik, vagyis magából az emberi öntudatból, ahelyett, hogy az »osztályöntudat« a kiirtott emberi öntudat helyén hajtana ki.”²⁶ A marxi tanokkal ellentétesnek írja le a „bolsevista gyakorlatot”: „Parancsszóval kényszerítik az embereket arra, hogy önként vállalják lényegüket, azt, hogy társadalmi lények.” József Attila a forradalmi terror, az „ugrás” történelmi voluntarizmusával szemben azt a szerves fejlődést vallja – Marxra hivatkozva –, amely a történelmi körülmények változásaként írja le az emberiség fejlődését. Az osztálytudat – ezen okfejtés alapján – magába foglalja az „objektív emberi logikát”, s az osztályharc pedig nem a fegyveres terror, hanem az egész társadalom képviselése. Ez az osztálytudat fogalmazódik meg a *Város peremén* munkásokat jellemző leírásában: „minden emberi mű / értelme ezért bűg mibennünk / mint a mélyhegedű”. S az eszményben való csatlakozás fájdalma kap hangot az *Eszméletben*, némiképp egybecsengve a *szocializmus bölcselete* következtetéseivel: „minek is kell fegyvert veretni / belőled, arany öntudat.”

Hitler hatalomra jutása készítette Wilhelm Reichet is az események lélektani elemzésére. A *fasiszmus tömegpszichológiája* (1933) után megjelentette a *Mi az osztálytudat?* című munkáját. A rövid terjedelmű, Ernst Parell álnéven megjelentetett brosúra célkitűzését Reich az előszóban így határozza meg: A forradalmi előőrs és az „átlagpolgár tudatának”²⁷ tisztázása. A kommunista pártból kizárt, az analitikus mozgalomból eltávolított, emigrációban élő Reich harmincas évekbeli politikai tevékenységének utolsó tanúságtétele ez a munka, szándéka szerint válasz azokra a kérdésekre, amelyek a *Fasiszmus tömegpszichológiája* megjelenése óta felmerültek. Írása elején helyzetelemzést ad, amelynek legfontosabb kérdése az egységfront megteremtése. A „német katasztrófa” okait a széthúzásban, a szektáriánus klikkekben, a régi módszerekben és skolasztikus vitákban leli meg, s egy új idea megteremtését, ehhez pedig új szervezet alapítását látja kívánatosnak. Helyzetelemzésében megvonja a marxizmusról és a pszichoanalízisről folytatott vita lényegi következtetését, hogy nem volt használható marxista szemléletű pszichológia, ez indokolta az analízis marxizálását.

Az osztályöntudatot úgy jellemzi, mint a szocialista mozgalomban szerepet játszó fogalmat. Jelentőségét, történelmi fontosságát illetően mintha a József Attila-i okfejtés forrását olvasnánk. Reich kifejti: utópiát kerget az, aki a tömegek tudatát a forradalmi osztályöntudat szintjére akarja emelni. Kárhóztatja az addigi marxista politikát, amely késznek gondolta a proletariátus tudatát anélkül, hogy a részletekbe, konkrétumokba mélyedt volna. Majd kijelenti, hogy a tömegek osztályöntudata nincs kész, ahogy a kommunista vezetés gondolta, és teljesen másképp strukturált, mint ahogy a szociáldemokrata vezetés vélte. Reich, aki korábbi írásaiban idealizálta a Szovjetuniót, s rövid látogatásai révén lényegi következtetéseket vont le, példaként emlegetve a szovjet házasságtörvényt, a nők szexuális felszabadítását, ebben a munkájában az öntudat aspektusából bírálja a szovjet gyakorlatot és kétségbe vonja mintaértékét. Megállapítja, hogy egy átlag munkást, legyen az német vagy más, nem érdekli a szovjet öt éves terv, csak az igények kielégítésének kérdése. Így gondolkodik: „Ha a szocializmus csak áldozatokat, lemondást, szükséglet, nélkülözést hoz, akkor számunkra mindegy, hogy ezt a nyomorúságot szocialistának vagy kapitalistának nevezik.”²⁸

József Attila ekkori prózai írásaiból már hiányoznak a szexuálpszichológiai, mentálhigiéniai fogalmak, Reich azonban a politikai történelmi helyzetelemzését részletes társadalmi analízissel támasztja alá. A gyerekkorból kiindulva, a szülői ház elleni lázadást írja le a forradalmi tudat első fázisaként. A nők helyzetét elemezve női öntudat legfontosabb elemeiként „a gazdasági önállóságot, a férfiktól való függetlenséget és a szexuális függetlenséget”²⁹ definiálja. A „Mi az osztályöntudat” nemcsak helyzetelemzést végez, hanem pontokba szedve programot is ad. A „Vezetés, párt, tömegek” fejezetben a Német Kommunista Párt vezetését bírálja, szembeállítva a SEX-POL képviselte tömegfelfogással: „A vezetés és a tömeg közti kapcsolat megengedi, hogy a teóriát a tömegek életéből alkossuk meg és mint életének gyakorlatát, vissza is juttassuk.”³⁰

A fenti, valószínűsíthető Reich-hatások, gondolati párhuzamok után szólni kell arról a dokumentumról, amely bizonyítja, hogy József

Attila ismerte Wilhelm Reich gondolatait. A Horváth Iván által közzétett József Attila-törredék Reich *Dialektikus materializmus és pszichoanalízis* című munkájának magyar nyelvű ismertetése: „amit kezünkben tartunk, az a Sex Pol atyjának épp ama korai, nevezetes cikkéből készült tömörített fordítás, pontosabban ismertetés, kivonat”.³¹ Reich egyik leginkább vitatott, s egyik fő művének tartott írás 1929-ben jelent meg. Jelentőségét így foglalja össze Erős Ferenc: „A freudomarxista szintézis kísérletének ez a sokat emlegetett mintapéldánya *polemikus* cikk. Amelyben a szerző mindenekelőtt a pszichoanalízist marxista részről ért támadásokra reflektál.”³² A tanulmány megjelenését vita követte, amely József Attila figyelmét is felhívhatta Reich munkájára. A pszichoanalitikus folyóiratban³³ Siegfried Bernfeld ismerteti az ortodox marxisták és a freudomarxisták közti disputát, több vonatkozásban bírálva Reich nézeteit. Ennek magyar nyelvű interpretációjaként a *Korunk*ban megjelent Neufeld Béla tollából egy ismertetés. Neufeld – aki aktívan részt vett a *Korunk*ban lefolytatott Társadalom és analízis-vitában – Reich több munkájára is hivatkozik mintegy bevezetésként, így a *Szexuális erkölcs eredete* címűre is. Ismerteti a német analitikus azon nézetét is, amely szerint a pszichoanalízis a társadalomtudomány segédtudománya. Véggökövetkezéseiben pedig idézi Reich vitapartnerének, Sapirmak állítását, amely szerint világnézetileg az analízisnek és a marxizmusnak semmi köze egymáshoz.³⁴ Jeszenszky [Molnár] Erik a *Korunk* egy későbbi számában a dialektika felől közelít a vitához, leszögezve, hogy a „pszichoanalízis nem alkalmazza öntudatosan a dialektikus módszert és ezért nem fedheti fel a lelki élet egyetemes dialektikáját.”³⁵

József Attila fordítása először összefoglalja marxizmus és pszichoanalízis kapcsolatának addigi tudományos vitáját, majd a marxista „elmékedők” kritikáját ismerteti. A tanulmánytörredék egész hangnemét a tárgyiaság jellemzi. Más írások szellemes vagy poentírozó oldalvágásaira csak az olyan kitételek emlékeztetnek, amelyekkel Reich bizonyos értelemben a klasszikus freudizmus moralizmusát bírálta: „értelem uralmát prédikálja” „utópikus racionalizmus.” A pszichoanalízis tárgyaként a társadalmasított ember lelki életét nevezi meg utalva a polémiának azon részére, amely az individuális és szociálpszichológia területén való alkalmazás lehetőségére vonatkozik. József Attila – amint a *Természettudomány és marxizmus* című írásában³⁶ is – megkülönbözteti a marxizmust mint társadalomtant és mint filozófiai módszert. A reichi tézisnek megfelelően a pszichoanalízist mint tudományt a marxizmus „segédtudományának” nevezi. A törredék végül a pszichoanalízist akarja felmenteni az „idealista tudomány” vádjától, mondván, minden tudomány a polgári társadalomban idealis- ta elhajlásokra tesz szert.

József Attila marxista világszemléletének változásaiban, freudomarxista nézeteinek kialakulásában kétségkívül szerepet játszottak azok a tanok, amelyeket a legeredetibb módon Wilhelm Reich képviselt. Később, már a kommunista mozgalommal történt szakítás után keletkezett művekben – Reich háttérbe szorítása, majd elhallgatása idején – is észlelhetők a német analitikus nézeteinek hatása. Az *Ázsia lelke* (1936) társadalomlélektani elemzése, a korábbi szemléletre – a marxi kategóriákat elhagyva – emlékeztető módon interpretálják az „Oedipus-komplexumot”, az ösztönöket. Az *[Ős patkány terjeszt kór]* (1937) kezdetű vers mitikus állatának képzetét Reich *Emocionális pestis* című munkája inspirálhatta. A patkány, amely a kórt terjeszti: a tudatosság hiánya, „a meg nem gondolt gondolat”. A baj, a betegség pedig az egész Földet elárasztó „új gyalázat”: „S mert nemzetekből a szellem / nem facsar nedves jajokat, / hát egymás ellen új gyalázat / serkenti föl a fajokat.”

Jegyzetek

1. N. Horváth Béla: *A hetedik*, Bp. Pannonica Kiadó 1999.
2. József Attila *Összes Művei III.* (a továbbiakban: JAÖM) (Szerk.: Szabolcsi Miklós) Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 138.
3. JAÖM III. 122.
4. JAÖM uo.
5. JAÖM III. 125.
6. JAÖM III. 126.
7. JAÖM uo.
8. JAÖM uo.
9. JAÖM III. 127.
10. Németh Andor: *József Attila*, Bp. Gondolat Kiadó 1989. 65.
11. Erős Ferenc: *Freudomarxista volt-e József Attila?* In: *Miért fáj ma is* (Szerk.: Horváth I. és Tverdota Gy.) Balassi Kiadó 1992. 259–297.
12. A *Korunk* a harmincas évek elején jelentős terjedelmet szentelt a marxizmus és a modern pszichológia kapcsolatának. Néhány jelentősebb szerzőt és írást sorolva: Nagy Lajos: *Nemi szabadság* 1930. 500–504. F.Z. [Fábray Zoltán]: *Szexuálpszichológiai problémák* 1930. 566–647. Erg Ágoston: *Pszichoanalízis és marxizmus* 1930. 645–647. Kahána Ernő: *A modern pszichológia és szocializmus* 1930. 500–504. Neufeld Béla: *A társadalmi realitás és a neurózisok* 1931. 415–420. A *Korunk* 1931. 9. számában jelent meg Nagy Lajos Tóti Béla könyvéről írott kritikája, amelyet József Attila is bíralt. Ugyanitt olvasható József Attila *Kassák 55 verse* című írása is. A *Korunk* részletet közöl Wilhelm Reich *A fasizmus tömeglélektana* című könyvéből is, a „Kampószereszt” történelmi eredetét bemutatva. A kötetet is ismerteti a lap. 1934. 212–215.
13. *Die Funktion des Orgasmus Sexualökonomische Grundprobleme der biologischen Energie*, Kiepenheimer & Witsch 1934.
14. l.m. 133.
15. l.m. 130.
16. l.m. 135.
17. JAÖM III. 132.
18. JAÖM III. 128.
19. JAÖM III. 129–130.
20. JAÖM III. 142.
21. JAÖM III. 143.
22. Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár* Bp. Akadémiai Kiadó 1998. 388.
23. JAÖM III. 148.
24. JAÖM III. 149.
25. Uo.
26. Uo.
27. Ernst Parell [Wilhelm Reich]: *Was ist Klassenbewusstsein?* Berlin 1934. 3.
28. l.m. 16.
29. l.m. 23.
30. l.m. 45.
31. Horváth Iván: *Reich, Marx, Freud* In: *„Mint sok fát gyümölcse...” Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére* Bp. ELTE 1997. 120–128.
32. Erős Ferenc: *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus* Bp. Gondolat Kiadó 1986. 137.
33. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* XVIII. 3. 1932.
34. Neufeld Béla: *Pszichoanalízis és marxizmus, Korunk* 1933. 340–344.
35. Jeszenszky [Molnár] Erik: *Dialektikus materializmus és pszichoanalízis, Korunk* 1934. 450–453.
36. JAÖM III. 118.